

Hoe kunnen we de democratie redden?

(Samenvatting: Rijk Willemse)

Over 'De Crisis van het Democratisch Kapitalisme' van Martin Wolf, 2023

Martin Wolf (1946) is een Britse journalist die over economie schrijft. Zijn boek 'De Crisis van het Democratisch Kapitalisme' dat dit jaar verscheen, is een *must-read*, omdat het niet alleen over economie gaat, maar vooral over de toekomst van de democratie als staatsvorm. Wolf ziet het somber in, maar hij ziet ook hoop.

Het boek begint met de economische teleurstelling, die Wolf als verklaring ziet voor het opkomend links- en rechts-populisme. De populistten zoeken de oorzaak voor ongelijkheid en economische instabiliteit bij minderheden in eigen land en bij buitenlanders. Ondertussen (en daardoor?) vertrouwt het grote publiek de culturele, commerciële, intellectuele en bestuurlijke bovenlaag niet meer.

Volgens Wolf is dat een voedingsbodem voor de opkomst van dictatoriale regimes, in China en India, maar ook in Amerika, Rusland, Groot Brittannië. Brazilië, Hongarije, Wit-Rusland. Latijns-Amerika... Leiders van die regimes hanteren een moeilijk te verteren, vaak racistische identiteitspolitiek en een wel heel obscure opvatting van het begrip 'waarheid'.

Geloofwaardigheid van de bovenlaag

Wolf: "[...] grotendeels als gevolg van al deze calamiteiten [*de wereldwijde financiële crisis en de grote recessie van 2007-2009, RW*] en deels veroorzaakt door hun eigen morele en intellectuele tekortkomingen, verloor de bovenlaag van de maatschappij – commercieel, cultureel, intellectueel, politiek en bestuurlijk – zijn geloofwaardigheid in de ogen van het grote publiek." Met andere woorden, het grote publiek vertrouwt de bovenlaag niet meer, vanwege financiële rampen en de tekortkomingen van diezelfde bovenlaag.

Onze economie heeft de politiek gedestabiliseerd en *vice versa*. Daarom, stelt Wolf, zijn er veranderingen nodig: "substantiële veranderingen om de westerse kernwaarden van vrijheid, democratie en Verlichting te laten overleven." Let wel, hij spreekt over hervorming en niet over revolutie, want ongebreidelde macht is altijd destructief. Alles met mate, is niet voor niets het motto van zijn boek.

De dictators zijn terug

Lincoln sprak in zijn *Gettysburg Address* (19 november 1863) over de ideale regering: dat is een regering van het volk, door het volk en voor het volk. De praktijk is tegenwoordig echter anders: de dictators zijn terug, Xi JinPing, Vladimir Poetin, Donald Trump, Narendra Modi, Jair Bolsonaro, ... Wolf analyseert hoe dat mogelijk is. Daarvoor kijkt hij eerst naar welke soorten kapitalisme er grofweg wereldwijd zijn:

- Democratisch / liberaal kapitalisme (Westen)
- Autoritair, bureaucratisch kapitalisme (China)
- Demagogisch kapitalisme (Brazilië, India, Turkije, Rusland)

Voor een gezonde toekomst van de liberale democratie is een evenwicht nodig tussen markteconomie en democratische politiek. De voorwaarden daarvoor zijn:

- vrije eerlijke verkiezingen
- actieve deelname van mensen als staatsburger aan het burgerlijk leven
- bescherming van burger- en mensenrechten voor alle burgers
- een rechtsstaat voor alle staatsburgers

Dat evenwicht tussen de liberale democratie en het marktkapitalisme is verbroken. Beide zijn ziek. Wolf: “Mensen hebben nog meer dan tevoren het gevoel dat het land niet voor hen wordt geregeerd, maar voor een kleine klik insiders met goede connecties, die het gros van de baten opstrijken en als het misgaat niet alleen beschermd zijn tegen verliezen, maar anderen met enorme tekorten opzadelen. Dit roept een woedend populisme op, zowel aan de linker- als de rechterzijde.”

Democratie en markteconomie moeten in evenwicht komen

Uitgangspunt voor een goed evenwicht tussen democratie en markteconomie is het gelijkheidsbeginsel: dat iedereen mee kan doen. Er moet een noodzaak zijn tot het delen van macht, want democratie en markteconomie hebben elkaar nodig. De grondgedachte daarbij is het belang van eigen keuzes. Waar er een ongelijke verdeling van rijkdom en macht is, moet er altijd verantwoording worden afgelegd, aan de klant en de kiezer.

Wat we nu zien in het Westen is dat uitbuiting en slavernij overbodig zijn geworden door machines, dat welvaart leidde tot een zelfbewuster, beter opgeleide bevolking, dat er kiesrecht is voor allen en dat vakbonden met succes opkwamen voor de mensen die uitgebuit werden.

Rijkdom en macht scheiden

De Verenigde Staten konden na de Tweede Wereldoorlog radicale veranderingen afdwingen in Duitsland en Japan, maar ze faalde om in Rusland hetzelfde te bewerkstelligen. Die veranderingen hadden betrekking op “de kunst en bereidheid van oligarchieën om politieke coalities te vormen en in stand te houden en aldus echte democratie te tolereren.” Want: “Bovenal staat of valt de liberale democratie bij de vraag of de economische middelen in andere handen zijn dan de politieke macht.”

Het alternatief is vriendjeskapitalisme, politiek ten bate van het gewin van machthebbers en hun familie en vrienden, een plutocratie waarin rijken politieke posities of steun kopen. In zo'n klimaat verstikken politiek en economie elkaar, en geen van beide komt tot bloei.

Als de politiek leidend wordt, ontstaat een socialistische staat die de middelen en de economie beheert en waarin uiteindelijk geen politieke strijd meer mogelijk is. Denk bijvoorbeeld aan China, Rusland, Venezuela, Hongarije.

Als de markt leidend wordt, ontstaat een plutocratie (plutos = rijkdom) waarin de economisch sterken de staat beheersen, met als gevolg roofkapitalisme en enorme verschillen tussen arm en rijk. Denk bijvoorbeeld aan Rusland, de Verenigde Staten en de Latijns-Amerikaanse landen.

De middenweg ligt volgens Wolf in een pluralistische economie: waarin mensen en bedrijven eigen middelen inzetten in een eerlijke concurrentiestrijd, en waarin ieder een eigen opinie kan hebben en waar onafhankelijke media zijn. Dat is een evenwicht, een middenweg tussen despotisch (zoals in China en Latijns-Amerika) en neo-patrimoniaal (zoals in Rusland en postkoloniale landen als Angola en Nigeria).

Economische concurrentie beschermt de democratie

Wolf haalt Hobbes (1588 - 1679) aan: “De staat moet zo sterk zijn dat zij het volk veiligheid en bescherming kan bieden, maar niet zo sterk dat zij haar van haar vrijheden kan beroven.” (*Levithian*) Want democratisch kapitalisme is kwetsbaar, en daarvoor zijn nodig:

- een door de wet ingetoomde, effectieve staat
- politieke en economische betrokkenheid van het maatschappelijk middenveld
- verkiezingen en economische liberalisering
- evenwicht tussen staat, volk en economie

En dat vraagt weer om compromissen. In de vorm van regels voor politiek, bonden en media; want kapitalistische concurrentie staat niet gelijk aan algehele vrijheid tot handelen (kijk maar eens naar het ‘gangsterisme’ in het Rusland van Jeltsin). Compromissen in de vorm van afweging van voor- en nadelen bij het vaststellen van de ingewikkelde en veranderende spelregels. Want het electoraat vraagt om zekerheden van de overheid; en dat betekent niet dat de markt alles mag bepalen, zoals de neoliberalen dat voorstaan.

Wolf haalt Plato’s *De Republiek* aan als hij aangeeft wat de alternatieve scenario’s zijn. Als het huwelijk tussen economie en democratie mislukt:

- gaan we van democratie naar tirannie met hulp van de plutocratie (Trump, Poetin)
- worden valse aanklachten gebruikt om tegenstanders uit te schakelen (Trump, Poetin)
- richten mensen zich in hun angst tegen de elite (populisme)
- presenteert de toekomstige tiran zich als beschermer of redder van het volk
- zetten onzekerheid en angst de deur open naar tirannie

Gelukkig is er hoop, want stabiele, welvarende samenlevingen bezwijken niet zo snel door of voor despotisme. Immers, democratisch kapitalisme:

- inspireert tot een economie en een politiek van vertrouwen
- biedt een waarborg van persoonlijke vrijheid en politieke rechten
- zorgt voor dubbele afscherming:
 - De politiek is afgeschermd van de economie door normen, instellingen, wetten voor verkiezingen, voor de rol van de staat en tegen corruptie.
 - De economie is afgeschermd van de politiek door normen, instellingen en wetten voor eigendomsrecht en veilige transacties.

Dit kan echter falen:

- als mensen zichzelf niet als staatsburger zien
- als mensen het verlies van verkiezingen niet accepteren
- als mensen zich niet identificeren met de politiek en de economie

En dat gevaar bestaat in grote delen van de wereld.

Een kort historisch overzicht

Hoe democratie en marktkapitalisme zich ontwikkelden vanaf circa 1800:

- Democratie en kapitalisme kwamen tot volle wasdom en hielden elkaar in leven.
- Marktkapitalisme werd grensoverschrijdend vanwege de versnelling van transport en communicatie.
- De bloei van het kapitalisme viel samen met verdere democratisering.
- Beide wereldoorlogen en de Koude Oorlog droegen bij aan die democratisering.
- Internationaal kapitalisme leidde tot grote economische en sociale ontwrichtingen, denk aan wereldwijde financiële crises.
- De vrije markteconomie ging samen op met de democratie.

De huidige toestand van de westerse liberale democratie is zorgwekkend, door economisch falen, trage groei, meer ongelijkheid en verlies van goede banen. We zitten nu feitelijk in een democratische recessie, met een verstoord evenwicht tussen:

- politiek en economie
- overheid en markt
- binnenlands en mondiaal handelen
- winnaars en verliezers
- technologische ontwikkeling en aanpassingsvermogen

Het gevolg: populisme en antidemocratie, en een tanend vertrouwen in democratische instituties, de mondiale markteconomie, de politiek en de economische bovenlaag. Dat leidt tot protectionisme, tot verzet tegen immigratie en tot autoritair populisme. De achterliggende oorzaak is de verzwakking van de middenklassen en hun statusangst.

Statusangst ziet Wolf als de angst voor verdringing, met name in lagere maatschappelijke posities, door etnische minderheden, immigranten en vrouwen. Het is daarbovenop ook nog eens de angst van burgers om niet een hogere levensstandaard dan hun ouders te bereiken.

Daarom zijn en waren *“Make America Great Again”* (Trump) en *“Take Back Control”* (Brexit) zo succesvol. Daardoor is het vertrouwen afgenomen in:

- de democratische instituties
- de mondiale markteconomie
- de politieke en economische bovenlaag

Over economie, cultuur en migratie

Demagogisch nationalisme en autoritair denken werden onder meer succesvol vanwege de economische fiasco's. Hierdoor ontstond een groeiende economische ongelijkheid en voelde de massa zich geen deel van de democratie, ze voelden zich genegeerd en geminacht door degenen die de dienst uitmaken.

Trump, Johnson, en vele anderen zetten die vernedering om in woede. Daarbovenop kwam ook nog eens de oneerlijke redding van de veroorzakers van die financiële crisis. Trump reageerde met *“Drain the swamp”* en Orban komt er in 2010 door in het zadel (2010). Ook

Salvini (Italië), Johnson (Brexit) en Denemarken en Zweden (xenofobie) zongen mee in dat koor.

Wolf toont die wisselwerking tussen economische nood en culturele of etnische opvattingen aan, met vele bronnen als onderbouwing. Hij vergelijkt dit mechanisme zelfs met de machtsovername van Hitler op de golven van de financiële crisis.

In Italië veroorzaakte de Spaanse Griep in 1918 mede het fascisme, aldus onderzoek dat Wolf aanhaalt (*'The 1918 Influenza Pandemic and the Rise of Italian Fascism'*, in *American Journal of Public Health*, p242-247, februari 2022). Wolf stelt dat Covid hetzelfde deed.

Chesterton, Engels schrijver rond 1900, schreef: "Als mensen niet meer in God geloven, geloven ze niet in niets; ze geloven in alles." Wolf kopt die voorzet in: "Als mensen de hoogste politici niet meer vertrouwen, is het niet zo dat ze niemand meer vertrouwen, maar dat ze juist iedereen kunnen gaan vertrouwen, helaas vaak charlatans, gangsters, fanatici, ... of alledrie in één persoon."

De oorzaken van het economisch falen

Vertraging van de groei van de productiviteit, nieuwe technologieën en deïndustrialisatie, maar ook de opkomst van China en de onwil om economisch getroffen te helpen, ziet Wolf als oorzaken van het economisch falen. Machthebbers zetten politiek en economie naar hun hand ten koste van de bevolking

Wat met name zorgen wekt, is de opkomst van het rentenierskapitalisme: Een relatief klein deel van de bevolking maakt winsten zonder waarde te creëren en gebruikt zijn geld om invloed te kopen in politiek en rechtsspraak. Zo gaat aandeelhouderswaarde voor maatschappelijke waarde en ontstaan er schade aan het milieu en sociale kosten voor de samenleving.

Het is een vicieuze cirkel:

- Door ongelijkheid, economische onzekerheid is er trage economische groei en ontstaan er financiële crises.
- Daardoor wordt het vertrouwen in de gevestigde orde in rijke landen aangetast.
- Daardoor ontstaat populisme.
- Daardoor ontstaat slecht beleid.
- En daardoor ontstaat weer economische onzekerheid met de bijbehorende crises...

Uiteindelijk leidt dit tot ondermijning van de vrije samenleving.

De gevaren van het populisme

Het democratisch kapitalisme ligt onder vuur door demagogisch autoritarisme en door bureaucratisch autoritarisme.

Het demagogisch autoritarisme, van Rusland, Hongarije, India, Filipijnen, Turkije... holt de democratie van binnenuit uit. Het betreft geen staatsgreep, maar dictatuur als antwoord op crises.

Het bureaucratisch autoritarisme, van China, Vietnam... kent een kleine kring vertrouwelingen aan de top, met hoge posities voor familieleden en vrienden, referenda

voor (nog) meer macht, veiligheidsdiensten die persoonlijk loyaal zijn aan de grote leider en een paleisbestuur ontwikkeld vanuit forumbestuur.

Gemeenschappelijke kenmerken van beide vormen van autoritarisme zijn populisme en despotisme, wat leidt tot kortetermijndenken, het afwijzen van deskundigheid, corruptie en willekeur, economische ondoelmatigheid, kleptocratie, leugens en repressie. En dat allemaal onder het mom van liefde voor het volk (zie bijvoorbeeld Poetin, maar ook Trump).

Populisme kenmerkt zich door afkeer van de elite en afwijzing van pluralisme. De tegenstelling tussen deugdzaame, achtergestelde 'echte' mensen en corrupte, onderdrukkende elites wordt uitgespeeld, en er is in populistenland maar één homogeen, echt, authentiek volk "en dat vertegenwoordigen wij". *De facto* is dat fascisme.

Voor populistten zijn politieke tegenstanders niet legitiem. Populisten willen de rechtsspraak, de bureaucratie en de media in handen geven van hun politiek leiders, die altijd zeggen namens de meerderheid te handelen. Er zijn vier signalen dat een despoot in de dop aan het stuur zit (Wolf gebruikt S. Levitsky en D. Ziblatt, *'How Democracies Die'*, 2018 als bron):

- Afwijzing van de democratische spelregels
- Ontkenning van de legitimiteit van de politieke tegenstanders
- Tolereren en aanmoedigen van geweld
- Burgerlijke vrijheden, media en tegenstanders in willen perken

Hier doemt het portret van Trump op uit de mist...

Hoe gaat een gekozen autoritair leider te werk?

- Hij ondermijnt het gezag van 'scheidrechters': openbaar aanklagers, rechters, verkiezingsfunctionarissen; zij moeten loyaal aan hem zijn en niet aan de grondwet.
- Hij belemmert tegenstanders en onafhankelijke personen en organisaties en media; verzonden vergrijpen dienen als aanleiding voor opsluiting of erger.
- Hij probeert de grondwet en de kieswet te wijzigen.
- Hij buit crises uit – en creëert deze zelfs – om 'noodbevoegdheden' te krijgen. (Vergelijk de bomaanslagen in 1999 in Moskou en de Rijksdagbrand in 1933).

Maar wat kunnen we eraan doen?

"Hoop vereist vertrouwen, angst niet; daarvoor is alleen een vijand nodig." (Rosenberg, *'Democracy Devouring Itself'*, 2019)

Wolf kijkt naar de New Deal van Roosevelt, die een antwoord leverde op de financiële crisis van 1929, een hervormingsprogramma om Amerika uit de depressie te halen. Sleutelwoord: nieuw vertrouwen in de economie. Daarvoor steunde de overheid banken, hervormde zij de beurs, steunde zij werklozen en herstelde zij landbouw en industrie.

De 'nieuwe New Deal' van Wolf omvat "realistische hervormingen voor een markteconomie binnen een democratische politiek die streeft naar welzijn voor de bevolking in het algemeen." Doelen en globale acties daarvoor:

- macro-economische stabiliteit
- innovatie en investeringen

- openheid
- banen van kwaliteit
- verbetering van de verzorgingsstaat
- en – het belangrijkste – beëindig de voorrechten van de rijken en machtigen, die de markteconomie en de politiek verstoren.

Dit alles voor een samenleving die iedereen dient, door kansen, veiligheid en welvaart te bieden.

De benodigde politieke en economische hervormingen

Wolf volgt Torben Iversen en David Soskice (*'Democracy and Prosperity: Reinventing Capitalism Through a Turbulent Century'*, 2019) voor de benodigde politieke en economische hervormingen:

- De regering moet in hoge-inkomenslanden een centrale rol spelen:
 - bedrijven onderwerpen aan concurrentie
 - bevolking goed opleiden en trainen
 - zorgen voor een top-infrastructuur
 - (technologisch) onderzoek ondersteunen
- Democratische politiek, door opgeleide, ambitieuze mensen als solide basis
- De locatie van mensen en bedrijven mee laten wegen in de politieke en economische besluiten:
 - omdat alleen laaggeschoolde arbeid overal ter wereld lijkt te kunnen worden uitgevoerd
 - omdat belastingontduiking via offshoring vermeden moet worden
 - omdat bedrijven en hun netwerken meer aan hun locatie verbonden blijken dan zij zelf willen doen geloven.

Democratieën sterker maken

Liberaal democratie is moreel beter en succesvoller dan welk autoritair regime ooit. Het is niet perfect, maar – aldus Wolf – zeer de moeite waard om voor te vechten. Daarom moeten democratieën sterker gemaakt worden, door:

- burgerlijke vaderlandsliefde te versterken
- het beleid te verbeteren
- het bestuur te decentraliseren
- de rol van geld in de politiek te verkleinen
- de overheid meer verantwoording te laten afleggen
- media in stand te houden die de democratie ondersteunen in plaats van deze te vernietigen

Wolf zegt nu bij het belangrijkste deel van zijn boek aanbeland te zijn. Hij ziet drie zorgelijke ontwikkelingen:

1. Verloedering van het democratisch kapitalisme, door de opkomst van demagogisch, autocratisch en totalitair kapitalisme
2. De opkomst van China – een nieuwe 'Koude Oorlog'?
3. De opmars van de mens, zijn talent voor destructie, het autoritaire, tribale en kortzichtige karakter van onze soort.

Wat is het antwoord op die bedreigingen? Stabiele liberale democratieën moeten zich in deze roerige tijden als volgt gedragen:

- Samenwerken met alle andere liberale democratieën om hun liberaal-democratische waarden te verdedigen
- Samen optreden om de wereldorde te handhaven
- Samen liberale democratieën verdedigen en bevorderen op vreedzame wijze
- Samenwerken met China

Praktische en morele argumenten voor het huwelijk tussen democratie en competitief kapitalisme.

Praktisch: het zorgt voor beleid met prestaties van de economie, en daarmee voor welzijn van de bevolking

Moreel: ze zijn beide gebaseerd op het geloof in de waarde van menselijke activiteit; mensen hebben het recht om het beste voor zichzelf te doen en om hun stem te laten horen bij overheidsbeslissingen.

Wolf noemt de volgende bronnen waaruit het democratisch kapitalisme zou moeten putten:

- Vrije en eerlijke, zichtbare verkiezingen; de overwinnaar accepteren als politiek legitiem
- Vaderlandsliefde, gedeelde gehechtheid aan plaats, geschiedenis en cultuur
- Breed gedeelde welvaart
- Vertrouwen in de spelregels die door iedereen eerlijk worden gevonden
- Vertrouwen dat wie er aan de macht is – de regering – competent is, de wet onpartijdig toepast, de rechten van alle mensen om in vrijheid te leven beschermt.

Democratisch kapitalisme is dus heel kwetsbaar, aldus Wolf. Bedenk dat Trump en Johnson succesvol konden zijn door veertig jaar falen van de bovenlaag.

De hervorming die Wolf voorstaat

Wolf sluit zijn boek af met vijf doelstellingen die het waard zijn om na te streven. Ze gelden voor elke kapitalistische democratie. Zorg voor:

1. een stijgende, breed gedeelde duurzame levensstandaard
2. goede banen voor wie kan en wil werken
3. gelijke kansen voor iedereen
4. economische zekerheid voor iedereen
5. geen voorrechten voor de enkeling

En dat alles stapsgewijs en met mate...

Een hele uitdaging.